

O SAPOCONCHO

Miguel A. Fernández-Martínez; Alberto Gil Carrera*

O sapoconcho europeo inclúese no Catálogo Galego de Especies Ameazadas na categoría de "En perigo de extinción". Esta categoría está reservada para aquelas especies cuxa supervivencia é pouco probábel, se os factores causantes da actual situación seguen a actuar. A catalogación dunha especie en perigo de extinción implica a elaboración dun Plan de Recuperación, cuxo fin é garantir a súa conservación en estado silvestre no territorio da comunidade autónoma, e dos seus hábitats, establecendo medidas adecuadas que permitan preservar, manter e restablecer as súas poboacións naturais facéndoas viábeis. Nesta sección de CERNA abordaremos a situación de especies galegas catalogadas "En perigo de extinción" e que precisan de Plans de Recuperación para que non desaparezan do noso territorio.

Xosé Varela Vilarriño

DESCRIPCIÓN DA ESPECIE

A mellor descrición do sapoconcho europeo (*Emys orbicularis*) é, sen dúbida, a de "a máis fermosa das tartarugas". Como non definir deste xeito a un animal do tamaño dunha cunca de caldo, dun lustroso negro salferido de delicadas riscas amarelas? Tal vez o menos fermoso do noso animal sexa o nome, que fai mención ao teórico parecido da cabeza do réptil co anfibio, e ao concho (que se ten amosado como unha estrutura de éxito inigualábel, que ten servido a estes seres para sobrevivir a extincións biolóxicas case definitivas...). Son estas pintas amarelas sobre o negro as que distinguen a nosa especie de calquera outra que poidamos atopar en Galiza. E digo calquera outra xa que, debido á liberación ou fuxida de mascotas, son máis de media ducia de especies de sapoconchos exóticos os que podemos localizar nos máis diversos humidaes galegos. O máis frecuente

deles é o sapoconcho de Florida (*Trachemys scripta elegans*). A maioría presentan raias amarelas moi chamativas sobre a cabeza e o pescozo.

A nosa fauna conta tamén co sapoconcho riscado (*Mauremys leprosa*), máis descoñecido. Denomínase así polas riscas alaranxadas que presenta ao longo do pescozo (que non destacan tanto como as das especies exóticas), que está presente e se reproduce no Baixo Miño e nas ribeiras do Louro.

En relación á diferenza que presentan estas dúas especies lembramos as primeiras observacións na lagoa de Budiño, nas que un grupiño de sapoconchos riscados de cores acastañadas, logo de botarse á auga, transformábanse en fermosos sapoconchos europeos de lustrosas peles negras, pintadas de amarelo, unha vez liberados da cotra de lama que os cubría até ese momento... (Na man estas confusións non son posi-

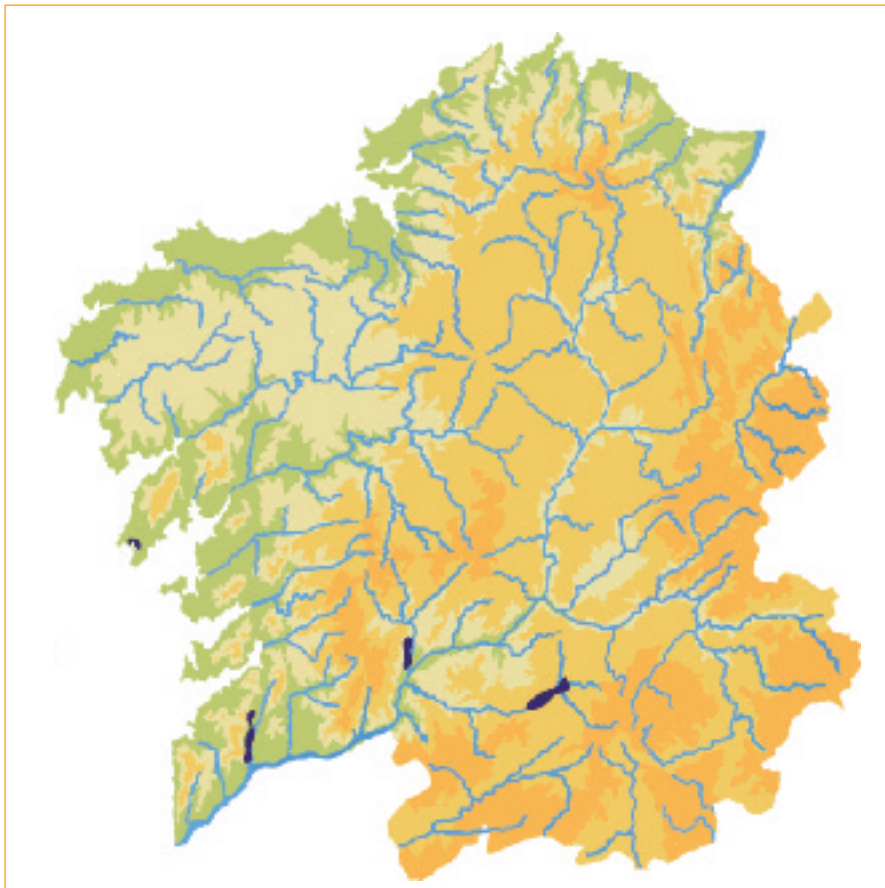
beis). Estas observacións realizámoslas na distancia xa que, malia o que poida suporse dos sapoconchos, con fama de lentos e torpes, a súa localización no campo non é tan sinxela. Son moitos os casos nos que pasan desapercibidos, incluso en humidaes de pequeno tamaño. As máis das veces, o primeiro contacto que se ten con eles é a través do ruído que poden facer ao botarse á auga...

HÁBITAT

É amigo de augas mornas e cunha boa cobertura vexetal acuática, alta, que lle ofrezca protección... A maior parte dos sapoconchos europeos galegos podémolos atopar hoxe en lagoas artificiais de pequeno ou mediano tamaño, que teñen como orixe a extracción de areas (nas ribeiras do Avia) ou arxilas e caolíns (nas ribeiras do Louro). Precisan de lugares para tomar o sol nos que poidan saír da auga, que conseguen nas ribeiras espidas das charcas máis recentes ou sobre o toro dalgún salgueiro derrubado no caso das máis naturalizadas e con maior cobertura vexetal.

Xosé Varela Vilarriño

Mapa da distribución do sapoconcho europeo en Galiza. De esquerda á dereita: Parque Natural de Corrubedo, as Gándaras de Budiño e as ribeiras do Avia e Arnoia.

Pode chegar a sorprendernos o número de individuos que localizamos nun pequeno humidal, sempre que manteña un mínimo de tranquilidade, o que fai aínda máis inxustificábel a situación á que temos levado a esta especie..., que polo demais sempre se amosou moi agradecida ás tarefas de conservación.

ETNOLOXÍA

Sobre a relación dos sapoconchos e os humanos, e malia ao que se pode chegar a dicir, na Península Ibérica si que se consumiron, e se seguen a consumir, alí onde son moi comúns... Deste xeito, nas localidades de Almonte e Hinojos, no Parque Nacional de Doñana, cocíanos vivos, botándoos directamente ao lume da fogueira. Valórase especialmente o sapoconcho europeo fronte ao riscado. Antes da súa protección era frecuente a súa venda nas feiras e mesmo se pagaban ben. A nós tamén nos chegou a súa venda na feira do Porriño, aínda que neste caso non era para o consumo humano, senón para unha fin aínda máis nobre: ser botados nos pozos para mantelos limpos das lesmas e caracois que frecuentemente caían neles. Contábanos un

veciño de certa idade do Cerquido que aínda lembraba como llos pagaban "a peseta por animal".

Hoxe seguen a facerse simpáticos para os nenos que gostan de ter sapoconchos como mascotas domésticas. E, en xeral, a estratexia vital das tartarugas (frugalidade e resistencia nun "ir indo" vital), sempre espertou simpatía na mentalidade dos galegos, polo que chegou a ser o emblema dunha das iniciativas culturais de maior relevancia do noso país .

PRESENZA NO TERRITORIO GALEGO

Na actualidade só podemos atopar pequenas poboacións no val do Louro (Gándaras de Budiño), nas ribeiras do

río Arnoia, nas do Avia (poboacións dadas a coñecer por nós a efectos do Plan de Recuperación do sapoconcho europeo durante a elaboración da Axenda 21 do Concello de Ribadavia pero con referencias anteriores de Pablo Oitabén) e no Parque Natural do Complexo Dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán. A mediados do século XIX a especie, segundo afirma o noso insigne naturalista López Seoane, era xa rara debido á presión humana que se exercía sobre as súas poboacións. Por outra parte sempre nos pareceu curiosa a ausencia de referencias na antiga lagoa de Antela malia que si se localizaron na bacía do Limia, na lusa Ponte da Barca. Todas elas contan cun número moi pequeno de femias adultas, polo que a especie ten un risco moi alto de extinción a curto prazo.

AMEAZAS

A principal ameaza que ten a especie, e máxima responsábel de ter chegado a esta situación, é a destrución do seu hábitat. Nas últimas décadas fomos testemuñas impotentes do aterramento de moitas das lagoas e charcas onde se localizaba a especie, en medio de polígonos industriais e diversas vías de comunicación (estradas, autoestradas, autopistas e incluso máis recentemente as vías do AVE... A eliminación do seu medio e a morte por enterramento dos individuos que alí habitaban (a diferenza de charnecos, fonduchos e garzas os sapoconchos teñen o feo costume de enterrarse na lama do fondo da lagoa ao verse ameazados), tivo como consecuencia directa a segunda ameaza da especie, de aí o reducido número de exemplares que sobreviven en Galiza. Temos constatado nos últimos anos non poucos casos de mortalidade de sapoconchos europeos en espazos naturais teoricamente protexidos, polo que a diminución do número de exemplares segue en marcha, o que debe revertirse de inmediato.

As gándaras de Budiño son un hábitat propio do sapoconcho en Galiza.

Máis recentemente, a introdución de especies exóticas que alteran gravemente os ecosistemas acuáticos, como o cangrexo americano (*Procambarus clarkii*) ou a perca americana (*Micropterus salmoides*), tense manifestado como un problema grave, xa que incluso chegan a depredar sobre os exemplares máis novos e de menor tamaño.

Durante os traballos de educación ambiental relativos a esta especie no concello do Porriño detectamos que era un hábito frecuente a posesión de sapoconchos europeos como mascotas entre os nenos que viven nas ribeiras do Louro, o que debe ser considerado como unha oportunidade de recuperar un importante número de exemplares perdidos.

A pesca nas lagoas e barreiras onde vive a especie é unha actividade que causa molestias aos sapoconchos, ademais dun risco para eles polas capturas ou pola ingestión de anzóis perdidos con restos de prea da isca...

A contaminación, asociada a verteduras ilegais dos polígonos industriais

próximos supón tamén unha grave ameaza.

MEDIDAS DE CONSERVACIÓN

Á marxe da desidia oficial ante a especie, o único ente que emprendeu campañas e accións para a súa conservación foi, que nós sabemos, a Sociedade Galega de Historia Natural, continuadas polo Grupo Erva e que posibilitou a permanencia da poboación das Gándaras de Budiño (aínda que non foi quen de evitar a extinción da pequena e interesante poboación do Val Miñor). A acción máis destacada foi a de conseguir, mediante mobilizacións e alegacións, o desvío da autoestrada Puxeiros-Tui ao seu paso polo Porriño, evitando o soterramento de grande parte das barreiras que na actualidade ocupa a especie. Tamén se conseguiu a colaboración de concesionarios da explotación mineira de caolín e arxilas para evitar a morte de exemplares durante a actividade, restaurando para os sapoconchos as partes inactivas do terreo mineiro. As xestións coa Zona Franca de Vigo tamén permitiron a con-

servación parcial da cabeceira das Brañas de Arroio e das barreiras asociadas, co que se constituíu o espazo natural de A Granxa. E, desde logo, reclamando con insistencia o Plan de Recuperación das Gandaras de Budiño que semella que se quere poñer en marcha logo de tantos anos... e que tal vez supoña o principal garante da persistencia da especie en Galiza.

PLAN DE RECUPERACIÓN

As propostas do Plan de Recuperación concréntanse nunhas normas de protección da especie e do seu hábitat, e nunhas medidas de actuación que teñen como principais obxectivos: conservar e mellorar a calidade do hábitat da especie; evitar as afeccións directas sobre a especie, como a introdución de especies exóticas invasoras, capturas como mascota e molestias directas; incrementar o tamaño das poboacións; aumentar os coñecementos sobre ecoloxía e bioloxía aplicadas á xestión da especie e facer partícipe á sociedade do valor e da problemática de súa conservación.

O plan do noso sapoconcho, que ten como redactores destacados a Adolfo Cordero e César Ayres, superou xa a fase de consulta pública e, polo tanto, atópase na fase final de tramitación e aprobación definitiva. Louvado sexa!

* Miguel A. Fernández-Martínez e Alberto Gil Carrera son membros de Ecoplanin, Xestión e Información Ambiental. Corrección lingüística: Anxo X. Rajó.

ALIMENTOS
ECOLÓXICOS E LOCAIS

TENDA ON-LINE
24-48 horas

R/Venezuela 78, Ferrol. Tel. 981 93 08 68.
info@cooperativaxoaniña.org

www.ecoloxicoselocais.org